

YENİ TÜRKİYE CUMHURİYETİNDE HALİFELİK ÖRGÜTÜNÜN YERSİZLİĞİ

Doç. Dr. Seçil Akgün

Yeni Türk devletinin kuruluşunda Halifelikğin kaldırılması önemli olayların başında gelir. Devrim tarihimiz üzerindeki incelemeler, ülkemizde gerçekleştirilen devrimlerin ancak Halifelikğin kaldırılmasıyla yerlerini bulabildiklerini göstermektedir. Bunun nedeni, Türk devriminin amacının yalnız ulusal sınırlar içinde bağımsız, yönetim şeklini, örgüt ve yasalarını saptamış, ayrıca sosyal yaşamına da birtakım yenilikler getirilmiş bir devlet olmasıydı. Amaç, devlete bu yapıcı değişiklikleri yürütebilecek ve her zaman en yeni, en gelişmiş yönelik, ileriye dönük bir düzen getirebilmektir. Böylesine köklü bir değişimde ülke ve yöneticileri için de ilk koşul, kuşkusuz, bağımsızlık ve özgürlüktür.

Günümüzün uygar devletlerinin yurttaşlarına ön planda sağlamaya çalıştıkları ülkenin sosyal ve ekonomik durumunu etkileyen gelişmeler, ancak demokratik yönetimle gerçekleştirilebilir. Çağdaş toplumların din birliği çevresinde toplanıp bağımsız bir devlet oluşturması beklenemez. Bir başka deyimle, modern bir devletin teokratik temellere dayanarak gelişmesi olanaksızdır. Oysaki tarih sahnesinde Halifelik, çoğunlukla devlet başkanlığı ile eş anlamda, yani yalnız dinsel değil, aynı zamanda siyasal, hatta daha çok siyasal bir örgüt olarak görülmüştür. Dolayısıyla, Halifenin devlet başkanlığında bulunduğu ülkeye teokratik nitelik getirmiştir. Halifeler de dinsel ve siyasal liderliği bir arada sürdürmüşlerdir.

Osmanlı İmparatorluğunda Halifelik, bir politik sistem olarak ancak II. Abdülhamit devrinde yerleşmiştir. Daha önceki Osmanlı padişahlarının bu ünvana pek itibar etmemelerine karşın, devletin kaçınılmaz sonunun yaklaştığı bu dönemde, devleti çöküşten kurtarabilecek bir kavram olabilmesi ümidiyle etkinleşmiştir. Bir İmparatorluktan ayrılmakta olan eyaletleri belki bir İslam birliği çevresinde toplayabilme ümidiyle "Panislamizm" ülküsüne Abdülhamit dört elle sarılmıştır. Ancak, beklenen son yine de gerçekleşmiş ve Osmanlı İmparatorluğu çökmekten kurtulamamıştır.

Halifelik, dünya Müslümanlarının büyük bir bölümünün dinsel liderliğiydi. Oysaki İslamiyetin özünde böyle bir örgütün yeri yoktur. İslam dini, Hristiyanlıktaki gibi dinsel lider öngörmemektedir. Halifelerin, yönettikleri toplumun gerçekte siyasal lideri olmaları da buradan kaynaklanır. Teokratik devlet şekillerinin geçerli olduğu ortaçağlarda, dinsel ve siyasal yetkilerin bir kimsede toplanması bazı yararlar sağlayabiliyordu. Yine de kuvvetli

toplumlarca üzerinde pek durulmayan bir özellikti. Nitekim, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ın fethinde orada bulunduğu İslam Halifeliğini resmen devraldığına ilişkin bir kayıt saptanamamıştır. Mısır'daki Halifelik ünvanını oradaki Halifeden almaya çalışması, Halifeye ve Halifeliğe pek önem vermediğini göstermektedir. Halifeliğin Osmanlılarda etkili duruma gelmesi yukarıda da değindiğimiz gibi, bu olaydan 3,5 yüzyıl sonra, II. Abdülhamit devrindedir. Abdülhamit, artık son dönemlerini yaşamakta olan Osmanlı İmparatorluğuna can kazandırabilmek için, kendi ruhuna ve duygularına uygun gelen tedavi yöntemini seçmişti. İmparatorluğu kurtarabilecek tek yol gördüğü İslam birliğinin de ancak Halife başkanlığında gerçekleşebileceği kanısındaydı.

Abdülhamit'in başarısız atılımı, daha sonra Sultan Reşat'ın I.Dünya Savaşı başlangıcında İslam dünyasına cihat çağırısına karşın yalnız kalması, din birliğinin artık geçersiz bir etken olduğunu kanıtlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğunun tarihe karışmasından sonra ise karşımızda yeni bir Türkiye vardır. Bu ülke, Kurtuluş Savaşındaki başarısıyla bağımsızlığını kazanmıştır. Başarısı, ayrıca emperyalist devletlere de indirilen bir darbe olmuştur. Türk halkı, emperyalist devletlerin ancak sömürge olarak gördükleri topraklar halkının bağımsızlık için tüm yokluklara karşın savaş kazanabileceklerini göstermiştir. Yönetim ve toprak bağımsızlığını Kurtuluş Savaşının fiziksel sonucu olarak tanımlayabiliriz. Oysaki Atatürk, savaşın ilk adımı, başarıyı yalnız askeri başarı olarak bırakmamakta kararlıydı.

Osmanlı İmparatorluğunun çöküş dönemindeki kurtuluş atılımlarına teokratik devlet olmanın getirdiği sonuçlar, pek çok çelme takmıştır. Demekki teokratik nitelik var oldukça, amaç gerçekleştirilemeyecekti. Devlet başkanının aynı zamanda dinsel liderlik de yaptığı bir toplum da dinsellikten kopamazdı.

Kurulan yeni Türk devletinde Halifelik yaşayabilir miydi? Ve yaşmalı mıydı?

Kuşkusuz, bu örgütün demokratik bir Cumhuriyette yeri olamazdı. Dünya uluslarının bağımsızlık çabasında oldukları bir dönemde Halifelik, birçok ülkeyi yalnız dinsel bir kavramla bağlamakla kalmayıp üstelik bir bireyin ege-menliğine de zorlayacaktı. Bu ise çağ dışı bir eylem olacaktı.

Bu esaslara dayanan Atatürk, Halifeliğin kaldırılması konusunda kesin karar vermişti. Böylece erişilecek laik düzen de, başarının dinsel zaferi olacaktır.

Halifeliğin sosyal yaşama yararsızlığı, hatta zararlılığı Atatürk'ten önce,

Osmanlılar döneminde de sezinlenmişti. 3 kıtaya yayılan bu imparatorluğun vatandaşları yalnız Müslüman toplumlardan oluşmuyordu. Hıristiyan ve Musevi vatandaşları da vardı. Devlet başkanının vatandaşlarının **ancak** bir kısmının dinsel liderliğini yerine getirebilmesi de gerek vatandaşlar arasında, gerekse de vatandaşlarla padişah arasında bölünmelere yol açtı. Üstelik dinsel liderliğin ülkenin çıkarları söz konusu olduğunda hiç etkinliği olmadığı da görülmekteydi. Bunun örnekleri için Dört Halife Devrine kadar inebiliriz.

İslamiyetin başından beri İslam sınırlarını genişletmek, toprakları elde tutabilmek için her zaman savaşılmış, pek çok kan dökülmüştü. Bu da Halifenin tinsel gücünün yetersizliğinin en belirgin kanıtıdır. Bir başka kanıt da yine İslamiyetin politik sistem haline getirilmek istendiği II. Abdülhamit devrinde pek çok İslam eyaletinin İmparatorluktan kolayca ayrılmasıdır. Bu toplulukların kendiliklerinden ayrılmayıp bu bölgeleri sömürge yapmak isteyen ülkeler tarafından zorla ayrılmak istedikleri söylenebilir. Fakat kendileri de İmparatorluktan kopmamak için pek belli başlı bir direnme de göstermemişlerdir. Hatta Halife ordularıyla savaşmışlardır.

Halifelğin bu geçersiz durumunu kavramış olan Osmanlı aydınları arasında Ali Suavi, Süleyman Nazif, Tevfik Fikret, Ziya Gökalp ilk ağızda sayabileceklerimizdir. Hatta tutucu tanınan yazar Süleyman Nazif'in Ebuziyya Tevfik'e bir mektubu, daha 1911 yılında Halifelik hakkında gayet sert bir dil kullanarak yazılmıştır:

"Üstad ve Pederi Muhteremim,

"... (Halifet ve Milliyet) meseleleri hakkında bu keremnamenizle dermeyan buyurduğunuz mütalaatta pek musib ve haklısınız. Söz aramızda kalsın: Hilafet bizim için daima bir bâr olmuş ve dört asırdan beri şevketi milliyemizi kemirmekle tegaddi edip durmuştur.

Yalnız Emeviler ve Abbasiler değil, Hulefayı Raşidin bile hilafetin kuvveyi maneviyesinden ziyade, silahın kuvveyi maddiyesi sayesinde ihrazı mutlakiyet ettiler. Dikkat edilmiyor ki bizim devri istilamız ve devri itilamız hilafetin Osmanlılara intikalinden sonra kapanmaya başlamıştır. Sultan Süleyman birinci Fransuvayı Şariken'e karşı lütfen himaye buyurduğu zaman aleme mirası hiras eden satvet ve vekarı haremeynişşerifeynin birkaç senelik hadimliğinden değil, berrin ve bahrinin birkaç asırlık hakimliğinden ahz ve istihsal ediyordu. Bugün de -sözüm ona- hadimülharemeyn-işşerifeyn'iz Fakat bu ünvanı semavi, Karadağ'ın bizimle temeshur etmesine mani olmuyor. Bu dertler kimseye kabili izhar değildir. Çünkü derhal techil ederler, tahmik ederler ve neuzubillah tefkir ederler.

Biz halife olduktan sonra, her akşam selamlıktaki misafirleri iz'az ve i'tam etmek için haremdeki evlat ve ayalimi aç bırakan Anadolu'nun züğürt hanedanlarına benzedik. Asker ve memurlarımızın senede dört ay maaş alamadıkları zamanlarda bile surrei humayunun intizamı irsalatına itina ve şedaidi iklim mevasim altında çıplak gezen askerleri libase bedel, merakidi mübarekeye puşideler ihda olunur ve Yemen'deki asakiri mansureyi tahçis için sevk olunacak kuvayı imdadiyeye tahsis olunan vapurlara Çerkes Mehmet (paşa) Buhara hacılarını irkabederdi. Yani hilafeta Asya'dan Afrika'dan, Cava ve Sumatra'dan hücum eden tufeyileri millet hesabına kendi gıda ve nafakamızla besledik.

Eğer hilafet kuvvet olsaydı, birkaç yüz milyon Katoliğin reisrüseya ruhanisi olan Papa bugün (Vatikan) mahabesine tıklmış bulunmazdı.

Damarlarımdaki kan halis Türk kanıdır ve ben an ceddin Müslümanım. Hatta bu hususta diğer Osmanlı Türklere biraz da tefevvuk, yani takaddüm iddia etmeye hakkım vardır. Çünkü Selçukilerle gelen Türklerin evlatlarındırım. Bununla beraber, kanıma ve imanıma yemin ederim ki Cenubi Amerika'daki Patagonlar kadar vasati Asyadaki Türkler ve Şimali Afrika'daki Müslümanlar da bana yabancıdırlar. Ben öyle bir Türk ve Müslümanım ki yalnız Osmanlı hissiyat ve menafiiyle muhakemei ef'al edebilirim."

"...İttihad-ı İslama nasıl itimadolunsun ki 93 te derbarı hilafeti saran Moskof ordusunun binlerce de efradı Müslümandı. Ve bunlar Arafat dağında nasıl aşk ile şevk ile tekbir getirirlerse Şıpka Balkanında da öyle bir vecd ile ve heyecanla kurşun attılar."

"(İttihad-ı İslam) Namık Kemal Bey denilen pek hayalperest bir sabiyyi edebinin dest-i dehasında eğilip bükülen bir oyuncaktan başka bir şey değildir. Fakat bu oyuncağa hala bir sanem, bir mabut nazırıyla bakılıyor. Ve bunun tehlikesini, zararını, faydasızlığını, hatta imkansızlığını iddia eden hamiyetli makkule ashabı, mabudi hakikiyi inkar etmiş kadar mustahakkı ta'yip ve tefrik oluyor..." (1)

Ulusal sınırlar içinde bir millet olarak demokratik cumhuriyet sürdürecektir bir toplum, kuşkusuz böyle bir örgütün liderliğini kabul edemez ve sürdüremezdi. Kendi milletinin bağımsızlığını sınırlayarak bir başka ülkeye vermiyeceği ödünü, Atatürk, bir başka ülkeden de istemiyecetti. Yine de Halifelik yanlıları, bu örgütün Türkiye'de sürdürülmesinde siyasal ve dinsel gereksinmeler olduğunu öne sürerek son atılımlarda bulundular: Kızılay Heyeti ile

(1) Resimli Tarih Mecmuası, 1-73, Yeni Seri, Ocak, 1956, S:44-45.

gitmiş olduğu Hindistan'dan dönen Antalya Mebusu Rasih Efendi kanalıyla Atatürk'e İslam dünyasının Halifelik önerisi iletildi. Atatürk ise, Halifelğin devlet başkanlığı ile eş anlamda olduğunu, kendisine bu öneriyi yapan İslam toplumlarınıninsa, zaten başlarında siyasal başkanları bulunduğunu bildirdi. Böyle bir öneriyi onaylasa bile, söz konusu toplumların, öncelikle bu başkanlarının buyruklarına uymaları gerektiğini ve uyacaklarını söyledi. Halife olacak kimsenin, buyruklarının havada kalacağını bilerek bu ünvanı takınmasının ise "gülünç" olacağını açıkladı (2).

Böylesine büyük bir kararın çeşitli tepkiler getireceği doğaldı. Bu tepkiler, yalnız Türk vatandaşlarından, bu örgüte duygusal bağlılıkları olan kimselerden de gelmiyecekti: İslam ülkelerini dünya sorunlarından uzak tutmayı hedef alarak dinsel bir örgütün çevresinde, dinsel sorunlarla uğraştırarak onların ulusal benliklerini bulmalarını istemeyen emperyalist ülkelerden de gelecekti. Bu devletler kışkırtısıyla, Türkiye'dekilerin yanısıra, Hindistan, Fas, Mısır basın organları, Halifelğin kritik durumunu ele alyorlardı.

En kalabalık İslam toplulukları üzerinde söz sahibi olan İngiltere, Halifelik konusunu Türk siyasal yaşamına karışabilme olanağı olarak değerlendirmeye çalıştı. Hint Müslümanlarından kopmuş, onların gerçek sorunlarından uzak, Londra'da yaşayan Hint müslümanlarının ileri gelenlerini bu amaçla kullandı: Ağa Han ve Emir Ali'nin yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakanı İsmet Paşa'ya yazdıkları uzun mektuplar, Halifelğin kaldırılmasının İslam dünyasında pek çok sakınca doğuracağını, bu sakıncalardan Türkiye'nin de zarar göreceğini belirtmekteydi. (3) Üstelik, bu mektuplar, yalnız Başbakana gönderilmemiş, aynı zamanda muhalif günlük gazetelere de gönderilmişti. Daha ilgililerin eline geçmeden, Hükümete bir olup bitti olarak da günlük gazetelerde yayınlanmıştı.

Bunların olabileceğini baştan düşünen Atatürk, Türk ulusal egemenliğinin üstüne hiçbir egemenlik tanımayacağını daha Kurtuluş Savaşı başında belirterek gerek Türk toplumunun, gerekse dünya kamu oyunun dikkatini çekmişti. Halifelğin kaldırılmasını da Cumhuriyetin kuruluşundan sonraya bırakarak, hiçbir köklü karşı koymanın gelmiyeceği zamanı kollamıştı.

Halifelğin kaldırılmasını zorunlu kılan nedenler arasında Cumhuriyetin güvenliğinin sağlanması da gelir. Bir gerçektir ki, her yenilik karşısında yeniliği kolay hazmedemiyenler olduğu gibi çıkarları bozulduğu için eskiye bağlı kalanlar da vardır. Cumhuriyetin duyurulması gibi çok önemli bir olayda

(2) Nutuk, Cilt, I, S:850-51

(3) New York Times, 6 Ocak 1924

tutucuların, ve gericilerin Halifelîğe bağlanmak suretiyle bu örgütten alınmış olan siyasal kuvveti tekrar kazandırmak için çalışacakları doğaldır. Öyle de olmuştur. Meclisteki gerici gurup Atatürk'ün 1923 yılı başında çıktığı yurt gezisinden yararlanmış, Karahisar-Sahib Mebusu Hoca Şükrü imzasıyla, Mecliste bir broşür yayınlamıştır. Üzerinde "Hilafeti İslamiye ve Büyük Millet Meclisi" yazısı bulunan bu broşürün (4) ana teması, "Halife Meclisin, Meclis Halifenindir" şeklinde bu iki örgütü içiçe bağlar ister anlamdaydı.

Halifelîği etkin kılmak isteyen bu kimselerin amacını, Atatürk "Görülüyordu ki bir havva-ü heves için, bir vehm-ü hayal için Türkiye halkını mahvetmek istiyorlardı. Hilafet ve Halifeye vazife ve selahiyet vermek fikirlerinin mahiyeti bundan ibaretti" (5) şeklinde açıklamıştı.

Bu ikiliğin ortadan kalkması, ancak bir cumhuriyet rejiminde önemini kaybetmiş olan Halifelîğin kaldırılmasıyla sağlanabilecekti.

1924 yılı bütçe görüşmelerinde, yani yeni Türkiye Cumhuriyetinin ilk bütçe görüşmelerinde Halifelik sorunu ele alınarak örgütün ekonomik yönden Türkiye'ye yükliyeceği külfet gösterilmekteydi. Devlet yeni kurulmuştu. Zafer heyecanı egemendi. Fakat bunun yanısıra, uzun savaş yıllarının yüklediği ekonomik çöküntü de büyüktü. Bu ekonomik sarsıntı içinde Halifelik, ona bağlı örgütler, ve hala Türkiye tarafından beslenmekte olan Osmanlı hanedanı için Türkiye bütçesinde ne büyük yer ayrıldığı gözler önüne seriliyordu. Ödeme, Türk halkına sağlanabilecek ekonomik olanaklardaki kısıntıyla gerçekleşiyordu. Türkiye için çok yararlı olabilecek bu para, bütün dünyadaki İslam topluluklarının liderliğini yapacak tek bir kimseye veriliyordu. O da bununla yetinmeyip ödeneğinin artırılmasını istemekteydi. Atatürk, gerek Halifenin ödeneğindeki artış isteğine, gerekse uygulamak istediği birçok şekli hususlara karşı tavrını, "Türkiye Cumhuriyetini nezaket ve safsata kurbanı edemeyiz" (6) sözleriyle bir kez daha ortaya koymuştu.

İşte bu koşullar altında ele alınarak 3 mart 1924 de gerçekleştirilen Halifelîğin kaldırılması, ne Türkiye'de ne de dünyada sanıldığı gibi büyük tepkiler doğurmadı. Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti dışında çıkardığı bu örgüte sahip çıkan da olmadı.

Atatürk'ün Türkiye için amaçladığı ve "çağdaş uygarlık" olarak tanımladığı ölkü, Türkiye'nin ekonomik ve teknik alanda ileri dünya ölkelerine eriş-

(4) T.İ.T.E. Arşivi 54755

(5) Nutuk, Cilt II, S:711

(6) Nutuk, Cilt II, S:847-48

mesiydi. Bu niteliğe kavuşabilmek için ilk elde teokratik devlet şeklinden kurtulması gerekti. Laik bir ülke olması gerekti. Böylece, Cumhuriyetin süregelmesini sağlamak için siyasal ve sosyal alanda gereken pekçok devrim hareketiyle Kurtuluş Savaşı zaferi arasında Halifelik, bir geçit olmuştur. Ancak Halifeliğin kaldırılmasıyla ki Türkiye, laik bir ülke niteliğine erişmiş, ulusu vatandaşlık bağları altında gerekli gelişmeyi sağlayabilecek eğitim sistemine kavuşmuştur. Şeriatla getirilen gelenek ve tutkuların arındırılmıştır. Batılı anlamda bir toplum olabilme yolunda gereken devrimler zincirini de böylece gerçekleştirebilmiştir.